

✓ UN ZUGRAV ROMÂN NECUNOSCUȚ DIN VEACUL AL XVIII-LEA (1750—1838)

de Pr. I. POPOVICI

Existența zugravului necunoscut din veacul al XVIII-lea, despre care scriem, este dovedită prin însăși lucrarea rămasă dela dânsul și care se află în ctitoria Movileștilor din Târgul Burdujeni.

Aici, zugravul acesta și-a lăsat numele pe două icoane din catapeteasmă.

Lipsa pronumelui, a făcut, vreme îndelungată, aproape imposibilă obținerea de lumini asupra originii sale și nici posibilități de identificare cu persoane mai cunoscute.

Întâmplarea făcând să pot prinde firul unor cercetări fructuoase și văzând că zugravul rămas uitat și necunoscut este Român, am găsit de cuviință să dau la iveală lucrarea de față, cu scopul de a-l pune în discuția specialiștilor, spre a fi studiat și cunoscut precum, pe tot dreptul, merită. Căci zugravul acesta nu numai că este neaș Român — dar este totodată un om cu vaste cunoștințe și pionul introducător al genului italian în iconografia română.

1

În comuna Burdujeni județul Suceava, se află actualmente ca biserică parohială a parohiei Târgului Burdujeni, vechea ctitorie a Movileștilor — fosta monastire de călugări « Pantocrator » cu patronul Înălțarea Domnului, zisă mai târziu « Mănăstirea Teodorenii ».

Această biserică este zidită în anul 1597 și este socotită ca a doua ctitorie movilească. Cea dintâi fiind « Mănăstirea Sucevița » zidită prin 1582—84¹.

¹ Lucru curios că ambele ctitorii, nici până azi nu-și au inscripție. Sucevița are numai lespede — însă goală — iar aceasta din Burdujeni are numai locul unde avea să fie pusă. Legende spun că Movileștii voiau să vadă mai întâi împlinit pe deplin gândul lor de « reînviere a gloriei străbune unire și reînălțare a neamului românesc de pretutindenea » și apoi să immortalizeze evenimentul prin inscripțiile ce aveau a fi puse. Și cum evenimentul n'a avut loc complet — pe timpul lor — nici inscripțiile dorite nu s'au mai pus. Ba ceva mai mult, constrânși de împrejurări, Ieremia și Simion au renunțat formal, așa că prima ctitorie cu hramul Învierea a rămas pe numele Mitropolitului Gheorghe, iar a doua ctitorie cu hramul Înălțarea, a rămas pe seama lui Teodor Postelnicul, de unde i s'a zis Mănăstirea Teodorenii.

Dintre ambele ctitorii, cea mai greu încercată și expusă tuturor nenorocirilor, a fost aceasta din Burdujeni, deoarece ea este așezată la întâlnirea tuturor drumurilor ce leagă țara cu fosta capitală Suceava¹.

În această situație, nu o singură dată a fost arsă și prădată de avutul său, de către cei ce căutau să atace orașul și marea cetate. Nu mai departe, privească-se desfășurarea evenimentelor cu luptele de succesiune la tronul Moldovei dintre 1608 și 1612, apoi celelalte lupte de până la Miron Barnoschi, apoi cele ale Cazacilor lui Timuș Hmelnișchi ca și cele din timpul lui Sobieschi².

În anul 1664, ajunsă în stare rea, marele cronicar Miron Costin, care ținea în căsătorie pe Ileana fiica lui Ioan Movilă, urmașul ctitorului fondator, în calitate de ctitor o închină la Sfântul Munte, lavra Sfântului Pavel Tebeul³.

Evenimentele dintre 1762—1775, care au precedat pierderea Bucovinei, o aduseseră într'un așa hal de suferință încât Turcii o prefăcuse în grajd pentru caii lor, după ce mai întâi îi scosese și distrusese frumoșii ușori de piatră dela ferestre.

Așa că se cerea o restaurare radicală atât internă cât și externă.

Restaurarea aceasta s'a făcut în 1785 cu o atenție și un lux excepțional, așa precum se și cuvenea

Poate că astăzi, când visul Movileștilor s'a împlinit și întregirea neamului s'a împlinit — lucru curios, chiar prin brațul unui glorios descendent în linie feminină din Movileștii ctitori. (Marele Rege Ferdinand I este în a 13-a generație din Ieremia Movilă: Albina, ziarul Fondației Regale, luna VI, tr. II, 15 Iunie 1934, pp. 8—9) — se va găsi nimerit a se pune cuvintele inscripției sorocite atunci acestor două ctitorii, ce revin de drept și de fapt ctitoriile actualei Coroane Regale a României.

¹ Pe timpul lui Ștefan cel Mare 1457—1504, aici era cea mai puternică zămcă (fortăreață) care servea, dimpreună cu alte două, la apărarea marelui pod de peste apa Sucevei. În ea fusese internată, pentru o vreme, însăși Domnița Maria soția lui Radu cel Frumos, cu fiică-sa Maria-Vochița (1472). Fortăreața a fost distrusă în 1476.

² Cronicile României le numără pe toate. Vezi și în *Inscripții de pe manuscrise și cărți vechi din Bucovina*, partea I de S. Fl. Marian, Suceava 1900, p. 45—52.

³ Actul de închinare se află în: Marian, *Portretul lui Miron Costin*, Buletinul Academiei Române din a. 1900; idem, *Inscripțiuni...*, p. 52; Melchisedec, *Notițe de pe la 48 monastiri din țară*, a. 1885. Miron Costin, *Opere complete*.

la o ctitorie domnească. Numai ferestrelor nu li s'au putut repune la loc ușorii de piatră precum le avusese dintru început; ci li s'au pus ușori de lemn de stejar, simpli și ferestre cu saltare care să se poată deschide pe jumătate pentru aerisire. Pictura, atât cea de pe pereți cât și cea de pe catapeteasmă, s'a făcut toată din nou, deoarece din cea dela întemeiere (1597—1604) nu se mai putea păstra nimic: cele câteva petece erau imposibil de menținut — și nici de reconstituit nu se putea¹.

Actuala pictură, deci, este cea din veacul al XVIII-lea odată cu restaurarea din anul 1785, restaurare făcută de Arhiepiscopul și Mitropolitul Anania al Sevastiei, precum se dovedește cu cele din inscripția frumos executată pe catapeteasmă, cu caractere mari slavone².

Ca să fiu complet, adaog că în anul 1864 i s'au secularizat acestei foste mănăstiri absolut toate bunurile și a fost lăsată ca simplă biserică pentru popor. Reparații nu i s'au făcut în stil mare. Așa că pictura din interior și catapeteasma nu au suferit nicio schimbare.

2

Oricine privește această zugrăveală rămâne plăcut impresionat. Constată imediat că întreaga operă este fructul unui maestru bun, priceput, îndemănat și cu foarte largi cunoștinți.

Privind mai cu deamănuntul, se vede bine că lucrarea dă pe față în mod distinct patru școli cu stilul și genul lor deosebit. Mai întâi pereții peste tot — școala decorativă pur italiană cu admirabila-i peisagistică, coloritul vioi, cu efect dela distanță, lucrare în tempera. Pe fondul albastru închis, obținut din cretă sau vargras amestecat cu praf de cărbune de stejar, sunt simetric rânduite tablourile biblice, fiecare cu ramă bine adaptată locurilor, lată de 8—9 cm., imitație de sculptură aurită, bine reliefate prin umbră și penumbră. Vine apoi catapeteasma — care nu mai este în formă de perete drept, vrâstat orizontal cu brâe de sculptură; apostolii în firiduțe separate și variate motive naționale uzitate; cu iconițele hrămurilor împărătești îmbinate câte două subiecte pe aceeași bucată, din care rama sculptată pare mai mult o floare-capriciu, prinsă la distanță. Vine apoi însăși pictura ei, cu totul alte stiluri și genuri decât cea a pereților. Pictura aceasta — icoanele mari, apoi ale celor 12 praznice cu Cina și Sf. naframă, apoi a Mântuitorului ca Arhiereu, apoi a Proorocilor cu Maica Domnului cum și grupa de sus cu Sfânta

¹ În altar la proscomidie, s'a dat de părți din vechea pictură fresco din 1600. Acea pictură era făcută de către același maestru care a zugrăvit tot atunci și Sucevița. Legende spun că zugravul din 1600 nu și-a mai terminat lucrarea, deoarece a căzut de pe schele — fără să ni se precizeze unde s'a întâmplat nenorocirea: la Burdujeni sau la Sucevița — căci lucra în răstimpuri, când la una când la alta.

² Deasupra ușilor împărătești se afla scris cu slove de aur: « Siiā catapetazma izdealana blagosloveniemū icoștomū preosviaštei Arhiepiscopa i Mitropolitai Ananii Sevastiiscago v pomianovenie svoe iroditelei 1785 Iulia 25 ». Adică: « Această catapeteasmă s'a făcut cu blagoslovenia și cheltuiala Prea Sfinției Sale Arhiepiscopul și Mitropolitul Anania al Sevastiei, pentru pomenirea sa și a soborului, 1785 Iulie în 25 ».

Cruce — este în stil bizantin; cei doisprezece apostoli tot în stil bizantin, în fine ușile laterale de nord și sud cum și două icoane dela despărțitura a doua a naosului, în genul neo-grec.

Cu toate aceste varietăți de stiluri și genuri, departe de a produce vreo nepotrivelă, totul este deplin armonic și se cunoaște că a lucrat peste tot aceeași mână.

Două însemnări scurte de tot, aflătoare pe două icoane din catapeteasmă, dau numele al acestui maestru: pe o icoană cu data de 1785 Iulie 25 semnează « Veniamin irodiacōn zugraf », iar pe alta cu data de 1783 își strecoară, tot acest nume, printre florile și înfrumusețările perinuței de sub picioarele Mântuitorului ca Arhiereu.

Iar ca o sintetizare a celor arătate până aici, precizăm că:

1. Pictura din biserica Movileștilor dela Burdujeni este cea din 1785 de pe timpul restaurării făcută de Mitropolitul Anania al Sevastiei;

2. Că este opera unui « Veniamin irodiacōn zugraf » între 1783 și 25 Iulie 1785.

3

Se pune întrebarea:

Cine să fi fost acest « Veniamin irodiacōn zugraf » în 1785?

Până în anul 1932, toate eforturile depuse ca să află ceva despre acest zugrav, mi-au fost zadarnice.

Din notița sa, nu se putea desprinde altceva, decât că, fiind irodiacōn, era, va să zică, un cleric din cinul călugăresc. Alta nimic mai mult. Am întrebat pe unii localnici mai în vârstă, dar cu răspunsurile lor nu puteam face o dovedire sigură și satisfăcătoare. Un fost paracliser al bisericii, Petru Galin tatăl actualului profesor de desen și pictor bisericesc, Victor Galin din Botoșani, îmi dăduse unele informațiuni pe care eu le credeam de domeniul fanteziei. Am întrebat pe unii vizitatori aleși — somități culturale — precum: Grigore Tocilescu în 1904; Nicolae Iorga în 1904, 1908 și încă odată (după întregirea neamului); O. Tafrali; G. Balș etc., dar toți mi-au spus că n'au cunoștință cu acest nume de zugrav — notându-și-l doar ca să-l aibă în atenție pe viitor.

În anul 1932, datorită celor publicate în Revista Biserica Ortodoxă Română, de către P. S. Arhiereu Veniamin Pocitan, vicarul Episcopiei Hușilor, relativ la vechea Episcopie a Hotinului, am putut prinde firul dorit. În adevăr, pornind la început în mod îndoelnic, am dat curând peste dovezi sigure. Așa că astăzi întemeiat pe ele, am putut clarifica și alte lucruri precum se va vedea.

4

Identificarea cu un anonim.

În cele ce urmează vom arăta cu probe, cum că el este « fratele trupesc » — din același tată și aceeași mamă — cu cel ce se întitulează pe pecetia sa « Amfilohie smeritul episcop Hotinului ».

Și iată cum dovedim:

a) Amfilohie, într-o scrisoare a sa din 10 Ianuarie 1768, adresată « Celui întocma Arhiereilor, marele

Arhimandrit al sfintei dumnezești și împărătești Lavre Pecerski, Chiriu Chir Zosima» arată că, el, Amfilohie, «a fost cinstit cu darul arhieresc, cu voia și știrea Patriarhului Țarigradului, prin mâinile a trei sfinți Arhieriei, câte și trei Mitropoliti:

Anania al Sevastiei

Partenie al Durostorului și

Daniil al Brăilei, stăpânul său¹.

Să reținem deocamdată lucrul acesta că — documentat se probează — cum că pela anul 1767, Episcopul Amfilohie a fost hirotonisit Arhieru de cei trei Mitropoliti, dintre care, primul pe care îl enumeră în scrisoarea sa este Anania al Sevastiei, adică exact aceeași persoană, care peste 18 ani — în anul 1785 — a făcut restaurarea ctitoriei Movileștilor din Burdujeni. Din această enumerare, se reliefează și însuși raportul de o deosebită dragoste ce trebuie să fi existat între Episcopul Amfilohie și Mitropolitul Anania².

b) Tot din aceiași scrisoare din 10 Ianuarie 1768, mai găsim ca post scriptum:

«Mai înștiințez pe Sfinția Ta și mă rog că, având noi un după trup frati ci l-am dat acum cinci ani sunt, acolo la zugrăvie în mănăstire în Pecerska, la zugraful Vartholomei, în școala mănăstirii și mă rog milii Sfinției-Tale, ca să nu-l treci cu vederea când vei lua sama au doară va hi învățat și va hi pomenire Sfinției-tali»³.

P. S. Arhieru Veniamin Pocitan Bârlădeanul, vicarul Sfintei Episcopii a Hușilor, autorul studiului, publicat în Biserica Ortodoxă Română adaogă:

«Iată și un frate a lui Amfilohie, care învăța de cinci ani la școala de zugrăvie dela Mănăstirea Pecerska de lângă Chiev la zugravul Vartholomei. Acasta ne arată că Amfilohie era în strânse raporturi cu Rusia, unde trimisese pe fratele său, care trebuie să fi fost tot călugăr, ca să studieze arta de a zugrăvi».

Să reținem și acest al doilea lucru — documentat probat — cum că Episcopul Amfilohie avea, prin anul 1767—1768, un «frate trupesc» dat acolo la școala Pecerski, de cinci ani (1763) pe mâinele lui Vartholomei, să învețe zugrăvia.

Din cele spuse până aici — chiar dacă n'am dispune și de alte dovezi în plus — încă parcă ar fi un motiv de presimțire și am zice: n'ar fi o imposibilitate ca acest «Veniamin irodiacon zugraf în 1785» să fie una și aceeași persoană cu anonimul «cel după trup frati» al lui Amfilohie din 1768, «dat acum cinci ani» (deci în 1763) «la Vartholomei spre învățătura zugrăviei. Sentimentele de prietenie între Episcopul Amfilohie și Mitropolitul Anania al Sevastiei, restauratorul din 1785, dă loc posibilității faptice unei asemenea identificări.

c) Dar, din cele ce se descriu mai departe acolo în revista Biserica Ortodoxă Română pp. 581 și 583 în biografia Episcopului Amfilohie, referitor la absența sa din eparhie între anii 1769 și 1772, deci îndată după încheierea anului 1768 și dovada făcută că în acest timp Episcopul Amfilohie era în Italia, de unde s'a reîntors abia în Decemvrie 1772; apoi, din întrebarea nedumeritoare ce și-a pus-o P. S. autor că adică «ce teologie ortodoxă putea învăța în școlile papistașe...» fără de voie alunecăm cu mintea la opera lui «Veniamin irodiacon zugraf» din 1785 dela Burdujeni, în care abundă stilul și genul decorativ italian; și ne întărim în convingerea că această lipsă de trei ani consecutivi, se vede că Amfilohie o făcuse în interesul «fratelui său după trup» care nu-i altul decât «Veniamin irodiaconul zugraful», îndată după isprăvirea școlii de zugrăvie din Rusia. Lucrul pare a vorbi dela sine. Așa că, nu singur Amfilohie — și de-o simplă plimbare — s'a dus prin Italia cei trei ani; ci ambii frați împreună, și încă cu scopuri superioare precise: Veniamin pentru desăvârșirea studiilor de zugrăvie și arhitectură — iar el, Amfilohie, ca fratele deplin matur, pentru a-l ajuta pe încă nevrâstnicul frățior printre străini, la priceperea studiilor și nepărăsirea ortodoxei credințe, cum și pentru a se ocupa chiar el însuși, printre timpuri, cu științele reale neteologice, traducând și prelucrând operele sale cunoscute.

Aceasta nu mai poate fi o taină sau o simplă presupunere astăzi; deoarece opera lui «Veniamin zugraful» de aici dela Burdujeni, o dovedește cu prisosință. Căci, dacă numai pentru cei doisprezece apostoli din catapeteazmă, la care se observă distinct genul rusesc al Pecerskăi, se capătă oarecum ușor o lămurire — că doară în Rusia la școala lui Vartholomei învățase acest gen — apoi și pentru restul operei avem nevoie de căpătat lumini. În acest caz apar inevitabilele întrebări: de unde cunoștința la artistul acesta ca să închipuiască o catapeteazmă atât de neobișnuită cu aspectul de rococo? de unde tablourile murale în genul decorativ italian?¹ De unde chiar crucifixul din altar pentru scos în seara de Joia-mare, pe care, ca la romano-catolici, Mântuitorul are picioarele suprapuse și prinse cu un singur piron?² De unde însăși tehnica și coloritul pur italian, admirabila peisagistică cu efect și de aproape și dela distanță? De unde? Răspunsul se capătă numai prin cele afirmate mai sus — că între 1769 și 1772 «Veniamin irodiacon zugraf în 1785» a făcut studiile sale de perfecționare în Italia. Așa că, de data aceasta, însăși opera mâinilor sale de aici dela ctitoria Movileștilor din Burdujeni îi

¹ Scrisoarea din 10 Ianuarie 1768, publicată în Biserica Ortod. Rom. pe luna Septemvrie 1932, p. 577.

² Acest Anania venise în țară odată cu fostul Mitropolit al Salonicului, Gavriil Calimachi, cel care a fost imediat așezat Mitropolit Moldovei la anul 1758. Anania era poate chiar o rudă a familiei Calimachi, măcar cineva bine văzut al acestei case. În documentele familiei Calimachi, publicate de marele istoric Nicolae Iorga, se vorbește despre acest prelat.

³ Scrisoarea, în originalul ei, a fost scrisă în limba română de Amfilohie — lucru ce ne interesează și servește mult la deslegarea misterului.

¹ Italianul Ioachim Giacomelli — venit în România ca maistru de făcut schele, când cu construcția monumentalei gări Burdujeni, și rămas apoi definitiv la Burdujeni căsătorindu-se aici cu o Româncă — cum locuia chiar la poarta bisericii, venea adesea la această biserică și-i admira cu neșat pictura, oftând. Întrebat odată de mine de ce oftează când privește la picură, mi-a dat acest răspuns: imi trece dorul de țara mea privind-o. Aceasta este o pictură curat italiană. Vorbele lui, spuse prin anul 1904 mi s'au părut glumă. Astăzi descoperirile făcute, confirmă complet adevărul.

² Iconografia ortodoxă reprezintă pe Mântuitorul crucificat având fiecare din picioare câte un piron. Iconografia. Tip. Cărților Bisericești, ed. București 1903, p. 260.

dovedește identitatea acestui « Veniamin irodiacon zugraf » cu anonimul « după trup frati » dat prin 1763 la zugravul Vartholomei, Pecerska, Rusia.

Identificarea, deci este probată și așa precum am fost afirmat-o la începerea acestui paragraf.

Totodată mai este probat — din cele de până aici — că în anul 1772, Veniamin făcuse două școli:

1. Cea din Rusia între 1763—1769 și
2. Cea din Italia între 1769—1772.

5

Încă alte două școli.

Am arătat că opera lui « Veniamin irodiacon zugraf » are toate celelalte icoane din catapetesma în stilul pur bizantin genul panselinian din Sfântul Munte al Atonului și că numai ușile laterale dela altar, cum și două icoane din nartica bisericii sunt în genul neo-grec școala din Corfu a timpului.

Vin dela început cu afirmarea că a făcut și școala de pictură bizantină, pe motivul că ambele notițe, despre care am vorbit, sunt puse numai pe icoanele în stil bizantin.

Se întreabă numai — când — și unde a făcut și aceste școli?

Judecând după genul stilului bizantin panselinian, nu greșim a spune că școala aceasta și-a făcut-o la Sfântul Munte al Atonului, unde ctitoria Movileștilor din Burdujeni, știm că era închinată încă din 29 Februarie 1664, de către Miron Costin cronicarul. Acolo în Sfântul Munte era renumita școală de zugrăvie în stilul bizantin panselinian. Arta picturii acesteia este cultivată și până azi de călugării atoniți. La această școală, deci, trebuie să fi învățat și el. Genul icoanelor sale îi destăinuiesc sursa culturală și aici; așa precum și cele în genul italian i-au dovedit școala italiană. Cât privește pentru genul neo-grec, poate tot acolo la Sf. Munte îl va fi învățat; dar nu-i exclusă și posibilitatea șederii unui timp chiar în Corfu. Genul icoanelor din nartica bisericii cum și ușile laterale ale catapetesmei probează că a făcut și această școală.

Constatăm deci, că Veniamin a făcut încă două școli. Și mai constatăm că lucrul său nu era un lucru de mântuială cum obișnuiesc astăzi aproape toți maiștrii ¹.

¹ Cele cinci icoane mari ale catapetesmei — Mântuitorul ca proroc, Maica Domnului, Înălțarea (a hramului) și Sf. Proroc Ioan precum și cea din centrul catapetesmei, Mântuitorul ca Arhiepiscop — au în partea de jos a lor semnătura autografă a lui Anania mitropolitul Sevastiei. Neștiutorul ar putea crede la prima vedere că ele sunt zugrăvite de mâna celui ce le semnează. Lucrul se lămurește însă, de îndată ce — în urma unei cercetări atente — găsim strecurat cu o desăvârșită artă, printre înfloriturile perinței de sub picioarele Mântuitorului ca Arhiepiscop, numele lui « Veniamin zugraf 1783 » aproape de autosemnătura lui Anania. Aceasta înseamnă că Anania a semnat cele cinci icoane mari pe care le-a plătit el cu din banii săi proprii.

II. Tot la icoana din centrul catapetesmei, lucru curios, din faldurașii și încrețiturile artistic executate pe garnitura de aur a hainelor Maicii Domnului și ale Mântuitorului, apare dela distanță — pe românește — cu caractere amestecate, latine și slavone, cuvintele « Isus nevozut ». Faptul acesta destăinuiește, în plus, origina românească a lui Veniamin.

Data când a mers și timpul cât a stat în Sfântul Munte, nu-l putem preciza exact. Atâta doar putem spune că înainte de 1783 — deoarece între 1783 și 1785 a executat lucrarea din Burdujeni

Credem așadar aceste ultime două școli, el și le-a făcut prin mijlocirea fratelui său Amfilohi către Mitropolitul Anania sau poate chiar și a însuși Mitropolitului Moldovei Gavriil Calimachi, fost al Salonicului. De asemenea credem că, în tot timpul cât a durat studierea, nu s'a depărtat de Sf. Munte ci a rămas locului acolo până la terminare. Cum va fi dus-o, atât pe acolo cât și prin Rusia și prin Italia, și ce doruri de țară l-o fi pălit, numai el singur le știe. Numai el singur știe și cauza pentru care a pus în graiul părinților săi măcar singurele acele două cuvinte — *Isus nevozut* — pe prima sa operă! De asemenea numai cât el știe ce-i va fi simțit sufletul, când, după moda timpului, trebuia să pue în grecește sau în slavonește inscripțiunile ce se cereau, iar în românește niciuna... Va fi suferit, de sigur; dar s'a reîntors în țară cu cel mai bogat capitol de cunoștințe în cele ale picturii, sculpturii, arhitecturii. etc. Privitorul atent se convinge ușor din minuțiozitatea și migălositatea cu care s executate aceste icoane în stil curat bizantin, de gradul de perfecțiune la care a ajuns, cât de stăpân era el pe mâna sa, pe penelul pe care-l mănua, pe ochiul său de adevărat artist, pe poezia pieselor și toate secretele iconografice ¹ — pe toate le știa, și limbi streine!

6

Timpul cât a lucrat la Burdujeni.

Dacă ne conducem după datele puse la acest zugrav pe cele două icoane, ar urma că el și-a început lucrarea în anul 1783 și că a terminat-o în anul 1785 Iulie 25. Deci cam doi ani de zile i-au trebuit pentru această operă. Dar el a stat mai mult timp în Burdujeni și anume cam până ce s'au terminat refacerile tuturor clădirilor și transformarea vechiului palat domnesc al Movileștilor în palatul, după moda și cerințele vremii, al stăreției; apoi facerea a o mulțime de alte binale — fie aici la Burdujeni fie pela celelalte moșii pe care le avea mănăstirea pe atunci ².

De mai bine de un veac și jumătate, această operă a acestui uita « Veniamin irodiacon zugraf », formează obiectul de admirație neîntreruptă. Parte cu parte satură aviditatea ochiului și a sufletului în același timp, deopotrivă. Pe vremea de atunci nicăeri prin împrejurimi nu era o altă biserică mai mândră ca ea. Ba ceva mai mult, nu cunosc biserici zugrăvite prin epoca aceea, care, în loc de « biblia pauperum » cum se obișnuia, să fie ca o adevărată sală de expoziție, cu o măestrită îmbinare a tuturor genurilor picturale. Bătrânii, deprinși cu moda veche

¹ Monogramele și ingerașii scoși pe fonduri de aur, prin coloare, cu vârful de ac, dovedesc o răbdare excepțională pe care numai omul îndrăgostit de artă sau evlaviosul călugăr o are. El le avea pe amândouă.

² Tot de dânsul a fost dat și planul velniței și al morilor de vânt și cai. Și chiar dacă a mai avut și alte lucrări prin alte părți, tot venea din timp în timp chemat de Mitropolitul Anania, care locuia aici.

picturală, văzând-o pe aceasta, o considerau ca o minune a timpului și ziceau că figurile «par'că-s vii și par'că vorbesc».

Dintre rezultatele obținute prin renovarea și pictura din 1785, enumăr numai două:

1. Însăși înființarea târgului dela Burdujeni, la anul 1786, cu hrisov în toată regula — nici după un an dela sfințirea bisericii; ceea ce înseamnă că datorită afluenței vizitatorilor s'a înființat, iar vizitatorii erau atrași de luxul și frumusețea Ctitoriei restaurate¹.

Îi mersese curând vestea pretutindenea. După spusele acelorași bătrâni, la epocile fixate, prin hrisovul domnesc din 1792, a iarmaroacelor anuale, se adunau atâția oameni la mănăstire, încât nu mai încăpeau nici în curtea bisericii²; iar de Ipas, la hram, era un adevărat pelerinaj.

2. A născut un curent nou artistico-pictural, care a culminat prin înființarea Școalei de Belearte și Pinacoteei din Iași. Bine-cunoscuții Gheorghe Panaiteanu, întemeietorul și directorul Școalei și Pinacoteei dimpreună cu nepotul său Emanoil Baltazar își au originea de aici din Burdujeni. Pronumele lor adevărat era Curcă. Panaite Curcă, tulpina, a avut între alții pe Ștefan, pe Gheorghe și pe o fată Maria. Gheorghe este Gheorghe Panaiteanu; n'a fost căsătorit la tinerețe și n'a avut copii. Ștefan a fost căsătorit și a avut între alții pe Emanoil, care și-a luat numele de Baltazar; a fost purtat prin școli de moșul său Gh. Panaiteanu; a avut un fiu Rafael, care a murit prin străinătate cu prilejul studiilor, și două fete. Maria, din căsătoria sa, a avut, între alți copii, o fată Anica, pe care a ținut-o în căsătorie Petrache Galin fiul preotului Iordache Galin din Burdujeni. Din această ramură feminină din Panaite Curcă, avem astăzi pe profesorul pictor Victor Galin din Botoșani și pe fiul său Rafael actualmente pictor și profesor la Hotin. Afară de acești pictori cu școală, tot prin Gheorghe Panaiteanu (Curcă) dela Burdujeni și-au făcut educația artistică pictorii: Stahi (Iași) și Dăceanu (Galați); iar ca simpli practicanți mai sunt de numărât: un Ioan zugraf ot Fetești; un Bartolomeu zugraf ot Siminicea; Ponici ot Dumbrăveni etc., dela care au rămas lucrări. Unii mi-au mai spus că însuși pictorul Tătărașcu autorul picturilor dela catedrala mitropolitană din Iași, tot după îndemnul lui Gh. Panaiteanu să se fi devotat artei, studiind prin diverse centre din apus. Din Burdujeni mai plecase și absolvise școala de Belearte din Iași Dimitrie Vasilescu dar acesta a murit prea de

timpuriu lăsând în urmă unele tablouri. Tot din Burdujeni, un tânăr Const. Șoiman, urmând școala normală din Botoșani, unde avusese profesor pe Victor Galin, s'a amoretat de această artă, a făcut studiile de diferență la școala de Belearte Iași și ajunsese profesor prin Bucovina, dar iarăși a murit prea de timpuriu¹.

Iată ce frumos buchet de profesori și artiști, prin tulpina lor «Panaite Curcă» toți originari din Burdujeni, s'au trezit cu dragostea și gustul picturii datorită operei din ctitoria Movileștilor, de către cel ce se semnează «Veniamin irodiacoz zugraf...» 1783 sau 1785 Iulie 25.

... Astăzi, mai cu seamă după focul din ziua de Luni 11 Septemvrie 1917, din timpul războiului nostru de întregire, ctitoria Movileștilor din Burdujeni este o adevărată jale. Împrejurul clădirii bisericii — care a scăpat ca prin minune — sunt numai ruine... printre care au crescut: plopi, mesteacăn, sălcii și ruguri de mure. O coincidență fatală și neexplicabilă a făcut ca realipirea Bucovinei să o găsească, aproape exact, în aceeași stare în care o lăsase la deslipire. În biserică pătrunde ploaia și deteriorează această aleasă pictură².

II.

IRODIACONUL VENIAMIN ZUGRAF ÎN 1785, IDENTIFICAT CU VENIAMIN ARHIMANDRITUL ȘI IGUMENUL DIN 1838

Dela început afirmam că acest maestru zugraf și irodiacoz în 1785, trăia încă, și era deplin sănătos în luna Iulie 1838. Dar acum el era Arhimandrit și Igumenul Mănăstirii Zagavia din apropierea Hârslăului.

Documentul ce-l vom da mai departe, nu numai că dovedește această afirmațiune, dar desleagă totodată și o altă chestiune interesantă precum vom vedea.

¹ Iată ce-mi spusese paracliserul Petru Galin prin anul 1903 ca informații asupra ierodiaconului Veniamin. El îmi spusese că era Român — și nu l-am crezut; el îmi spusese despre acel Panaite Curcă și copiii săi... curioasă dispoziție artistică în copiii săi — despre ajutorul ce i s'au dat din partea superiorilor mănăstirii lui Gheorghe Panaiteanu ca să-și facă studiile artistice prin școlile din apus; că pictura aceasta din ctitoria Movileștilor a deșteptat gustul artistic într-o mulțime de tineri care au mers apoi prin străinătate să învețe arta; că picturile acestea se datorește și însăși înființarea Pinacoteei și Școalei de Belearte din Iași și n'am crezut. Astăzi în urma cercetărilor și rezultatelor căpătate văd că se adevăresc. Panaite Curcă fostul băețandru de ajutor la frecatul colorilor — tulpina atâtor artiști!

² Eu, după priceperea mea, am muncit două veri consecutive și am ridicat aproape toate schițele de planuri: situație... elevație... secțiuni longitudinale și transversale — biserică și clopotniță; apoi aceleași lucrări și pentru fostul palat de vară al Movileștilor devenit palatul stăreției; incinta cu crenelurile; celelalte clădiri foste în curtea bisericii; am reconstituit schița foastelor ferestre cu ușorii de piatră sculptată condus după bucățile întâmplător găsite azi; am copiat ceea ce mi s'a părut de mai mare interes din interior: parchetul dăruit de Ecaterina Împărăteasa Rusiei... schița catapetezmei... schița reparării tablourilor murale... etc. Le arăt vizitatorilor ca probă a interesului depus și mă mângâi cu gândul că poate vor folosi cândva. Parte din aceste schițe au fost împrumutate și serviciului arhitectonic de pe lângă Mitropolia Bucovinei spre a fi copiate.

¹ Hrisovul domnesc de întemeierea oficială din 1792, face mențiune despre cel din 1786, probabil neconform cu Sobornicescul Hrisov din 1785. Planul târgului a fost elaborat tot de Veniamin irodiacozul, în loturile cu bezmăn, după legile uzuale de pe atunci, și condițiuni fixate de Hrisov.

² Curtea bisericii între 1785 și 1864 nu era ca astăzi, ci mult mai mică. Pe lângă zidul incintei erau clădiri: arhondaricul spre apus lângă clopotniță (a servit și pentru școală primară o vreme după secularizare); spre Sud erau cămările și droșcări; spre Est erau grajdurile cu cei șaisprezece cai de lux; în colțul de Nord-Est era moara de cai (în cazuri de asediu și bombardări); în partea de Nord-Vest palatul domnesc al stăreției; în jurul bisericii o zonă pentru mormintele de elită separată printr'un grilaj de lemn prins în stâlpi și temelii de piatră.

Din cele câte cunoaștem, se pare că atât Veniamin zugraful cât și fratele său Amfilohi Episcopul, n'aveau obiceiul a-și da pronumele — ci numai simplu numele cu rangul ecleziastic ce-l aveau. Așa, Amfilohie se iscălește cu mâna « Amfilohi episcop Hotinului » sau chiar « Amfilohi Hotiniul »; iar în pecetea sa, stă scris « Amfilohie smerit episcop Hotinului ». Veniamin, așa precum cunoaștem: Veniamin irodiacôn zugraf 1783 și 1785 sau Veniamin Arhimandrit, 1838 Iulii 1. Aceasta, poate mai mult după datina călugărească — adică cel călugărit s'a lepădat de toate cele ale lumii. Pe noi ne interesează foarte mult pronumele, fiindcă prin acesta își arată omul viața și neamul din care se coboară. Pronumele ajută constituirii unui arbore genealogic și înlesnește mult cercetările biografiilor. Documentul ce-l vom da la locul său, dându-ne și însuși pronumele, ne-a dat posibilitatea de a stabili o controversă istorică de până azi asupra obscurității originii lui Amfilohi episcopul Hotinului 1767—1780, făcând lumină pe viitor.

Iată seria de probe:

A) Referitor la Amfilohi:

Din același studiu asupra vechii episcopii a Hotinului, în *Biserica Ortodoxă Română* pag. 583, găsim scris așa:

«... Când și din ce împrejurări Amfilohi se retrage dela Hotin, nu cunoaștem. Dintr'o scrisoare a Mitropolitului Ioachim al Proilaviei, cunoaștem că la 23 Iulii 1780 Amfilohi se afla la Iași; iar Episcopia Hotinului o administra Ioanichie Mitropolitul Proilaviei, care se intitula « și al Hotinului » (Frățiman *op. cit.*, p. 77—78). La 9 Deceembrie 1782, ia parte la ipopsifierea episcopului Iacov Stamati al Hușilor împreună cu episcopul grec Matei al Mirelor și cu Leon Gheuca episcopul Romanului, iar a doua zi, în 10 Decembrie la hirotonia lui, împreună cu aceiași episcopi, în biserica episcopiei de Huși (Melchised. *Cronica Episcopiei Hușilor*, p. 345 și C. Erbiceanu *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 37). Pela 1784—1785, îl aflăm trecut în milele domnești (Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 61). La 1787 stetea la Zagavia, comuna Bădeni, județul Iași, pe lângă starețul Daniil. Dintr'o însemnare pe care o găsim la Melchisedec, episcopul Romanului, aflăm că Antonie, fost episcop de Roman între 1787 și 1796, foarte rar liturghisea, de aceea, adeseori chema pe Amfilohi Hotiniul dela schitul Zagavia de liturghisea la Episcopie în locul său (*Cronica Romanului*, II, București, 1875, p. 159). Prin urmare se știa de toți că-și alesese locul de retragere la Zagavia (Pr. C. Bobulescu, *Schitul Zagavia în Rev. Miron Costin*, VII, 1919, Chișinău, p. 39—45, dă date interesante despre acest schit). De aici venea adesea la Iași pe lângă Mitropolitul Iacov Stamati, la a cărui hirotonie ca episcop de Huși luase parte și care-l avea ca mâna dreaptă a sa. La Iași săvârșea felurite servicii bisericești (*Sedințele sf. Sinod sesiunea toamnă, an 1913, București*, p. 79). La Zagavia și-a petrecut el ultimile zile. Aici a închis ochii și a fost înmormântat».

La pag. 585 din *Biserica Ortodoxă Română* mai găsim că pe mormântul său din biserică este scris:

«... moartea biruește pre coroană, pre mitră și pre toate ale omului». Mai este și azi încă un rest din prima lespede de piatră ce fusese pusă prin 1800 când a murit. Biserica din Zagavia este o biserică de piatră, zidită, cum arată inscripția, la 31 Maiu 1830, în locul uneia vechi de lemn din 1624, daramată».

Am transcris aceste lungi citate pentru a scoate în relief cele ce ne interesează și anume:

1. Că Amfilohi, când s'a retras, a venit la Iași — nu în altă localitate.

2. Că își alesese locul de stabilitate la Zagavia, unde este și înmormântat.

3. Că dela Zagavia venea adesea la Iași, săvârșea felurite servicii bisericești etc.

4. Că Mitropolitul Iacov Stamati îl avea ca pe mâna sa cea dreaptă.

5. Că există o coincidență între data restaurării bisericii din Burdujeni 1783—1785 cu data când figura în contul milelor domnești 1784—1785, lucru ce explică însăși constrângerea de a-l fi recomandat pe fratele său Veniamin zugraful către Anania al Sevastiei să fie preferat.

6. Că data de 31 Mai 1830 când a fost sfințită biserica din Zagavia confirmă adevărul deplinei identificări după datele ce le vom da curând, culese din alte surse.

B) Referitor la Veniamin:

Trecem acuma și la cele referitoare asupra fratelui său Veniamin, pe care le culegem din *Revista Moldovei*, care apare în Botoșani în anul 1926.

În această revistă, în numerile 2 și 3 anul V, 1926, sunt publicate articolele referitoare la Istoricul Monastirei Agafton de lângă Botoșani. Articolele sunt datorate părintelui Alexandru Simionescu, protoiereul județului Botoșani. Istoricul acesta întocmit numai pe baza documentelor aflătoare în arhiva veche a protoieriei, arată că marele Mitropolit Veniamin Costache, pela 1803, când cu înființarea Seminarului clerical dela Socola-Iași, a scos maicele de acolo dela Socola și le-a repartizat pela alte monastiri, unde fuseseră până atunci călugări; iar pe călugări i-a trecut pela alte mănăstiri de călugări. Cam pe la 1814, a transformat și acest schit de călugări a lui Agafton, în schit de călugărițe. Pe atunci schitul Agafton avea o mică bisericuță de lemn. Venind maicele în număr mare și mai târziu grupându-se și cele de pela schiturile desființate din împrejurimi, nu mai aveau loc în bisericuța schitului; așa că se simțea nevoia de o a doua biserică mai mare. Cum pe atunci erau călugărițe nu numai din poporul de jos ca în prezent, ci și din cele mai nobile familii, ca: Pisoschi, Bosie, Dabija, Moscovici, Holban, Dimachi, Tăutu, Codrescu, Iurașcu, Curt etc., stărițele erau alese dintre acestea de viață nobilă, care erau cu trecere mare în fața tuturor autorităților — nu ca astăzi. Așa pe la 1814, la Agafton era Stăriță Magdalena Pisoschi; iar pe la 1828 Agafia Curt — ambele cum vedem din familii boeresti renumite. Agafia Curt, era burdujeneancă și avea aici în Burdujeni frate pe Nihotar Curt care ținea în arendă moșii de ale mănăstirii bezmănul și chiar vama. Documentat se știe că această stareță — Agafia Curt — cu învoirea Mitropolitului

Veniamin, adunase o parte de material și mai aduna încă, în vederea construirii noiei biserici. La 1838 fiind adunat material îndestul, tot această stareță dimpreună cu soborul maicelor, cer Mitropolitului Veniamin pe «Preacuviosul Arhimandrit Veniamin igumenul mănăstirii Zagaviei» să le fie povățuitorul și închipuitorul planului... etc. Iar Mitropolitul le satisface de urgență dorința dând convenitul ordin — prin care, spre surprinderea noastră, ne dă pronumele acestui Veniamin.

Iată acel ordin:

«Prea Cuviosului Arhimandrit Veniamin Velișcu, Igumen Mănăstirii Zagaviei. — Arhieriească blagoslovenie trimitem Prea Cuvioșiei Tale. — Starița dimpreună cu soborul dela Schitu Agafton, ni-a făcut aratare că în urma blagosloveniei ce mai înainte li s'au dat, puind în lucrare, au adunat materialul trebuincios pentru facerea unei din nou biserici la acel Schit, cerând ca spre a avea oarecare povățuire la începerea și facerea acestui dumnezeesc lăcaș, să fi Preacuvioșia Ta rânduit. După cum vei lua pliroforisire din alăturata lor jalobă, în urmarea căreia scriem Prea-Cuvioșiei-Tale și te însărcinăm ca să mergi la aratatul Schit, și făcând chemarea calfelor de meșteri, vei închipui și planul după împrejurări, adevă de ce mărime să fie și ce proporție să aibă. După care de va fi material deajuns, îți dăm blagoslovenie a să pune temelia și a se începe lucrarea, dându-le tot felul de povești întru aceasta și odată cu înștiințare de urmare să ne trimiteți și planul aici spre a-l videa. Al preacuvioșiei tale părinte, blagoslovenie: Veniamin Mitropolit Moldovei. No. 691—1838 Mai 3 — Eșii».

O însemnare din dosul acestui document, făcută de însuși Arhimandritul Veniamin Velișcu, ne arată că, în adevăr, în ziua de 1 Iulie 1838, s'a pus temelia bisericii, față fiind și Protopopul ținutului Ioan Iconomul. Iată și acea însemnare:

«După porunca Înalt Preasfințitului nostru Mitropolit din 3 Mai 1838, aratăată pe fața hârtiei, astăzi 1 Iulie s'au pus și temelia bisericii pomenitului Schit, cu punerea temeliei după tipic, când s'au și început zidirea, față fiind și Protopopul ținutului Iconomul Ioan 1838 Iuli 1. Veniamin Arhimandrit»¹.

Din analiza acestui document, desprindem pentru teza ce susținem următoarele trei puncte:

Întâiul. Că starița Agafia Curt, cerându-l direct Mitropoliei, în mod special, pe Arhimandritul Mănăstirii Zagavia și nu pe altul indiferent care, trebuie să fi avut motive temeinice. Acele motive nu pot fi altele decât următoarele: a) Ca una ce era burdujeneancă — avea cunoștință completă despre ctitoria Movileștilor, restaurată de Mitropolitul de Sivas, Anania, în 1785. b) Avea știință completă și despre actualul «Arhimandrit Veniamin igumenul Mănăstirii Zagavia» — care pe la 1785 pe când era irodiacôn, zugrăvisese atât de frumos interiorul bisericii și dăduse toate planurile de restaurare ale tuturor binalelor și însuși palatului stăreției. c) Avea știință că, el, Veniamin

Velișcu, și nu altul — prin priceperea sa adusesese ctitoria ruinată la atâta înfrumusețare încât atrăgea lumea de pretutindeni și că, se cauzase prin lucrările sale și însuși înființarea târgului. d) Ba mai știa că și bisericii de piatră dela Zagavia, terminată la 31 Mai 1830 tot el îi închipuise planul. e) Și mai știa că — ceea ce nu fusese un altul — acesta avusese o mulțime de lucrări importante pe mâna sa, precum bunăoară palatul mitropolitan din Iași făcut din îndemnul Mitropolitului Iacob Stamatii; și că fusese consultat la închipuirea planului marelui Catedrale Mitropolitane de către însuși Mitropolitul Veniamin Costache. f) Îl știa și-i avusese cuvântul său încă cu 10—15 ani mai înainte — de când începuse a strânge materialul — când acesta îi și dăduse o însemnată sumă bănească drept ajutor¹.

Ea conta pe promisiunea lui — că de va trăi, le va face și planurile necesare, după materialul de care vor dispune. Așa că acum, la 1838 deși avea vârsta de aproape 87—88 ani, îi avea cuvântul că nu le va refuza concursul când i-l vor cere. I l-au cerut și i l-au și căpătat. Iar el, în puțin timp a rânduit toate celea, pornind și zidirea.

Iată, în plus, că și dintr'acestea se probează că el a fost «irodiacônul zugrav» care nu-și pusese pronumele ci numai numele — Veniamin — pe icoanele de care a fost vorba în capitolul I. Stareța Agafia Curt — burdujeneanca — le știa foarte bine, având și ea o vârstă destul de înaintată: aproape 70 de ani.

Al doilea. Alt lucru care se desprinde din documentul sus citat este că și Veniamin zugravul de care ne ocupăm, își avea, prin urmare, sediul său tot la Mănăstirea Zagavia ca și fratele său Amfilohi. Ba, poate, chiar aceasta îl motivase pe Episcopul Amfilohi de și-a ales locul la Zagavia, unde nădăduia că nu va fi fără căutare pe patul de moarte. În adevăr, Veniamin, făcând biserica de piatră la 1830, a avut grijă și de mormântul prea scumpului său frate, puindu-l alături cu starețul Iustin cel mort la anul 1820 și după care, poate era el acuma stareț, ca unul ce era cel mai vechiu și mai destoinic².

Dintr'o altă sursă mai aflăm că Veniamin Arhimandritul, era la 17 Iunie 1830 și ca «Dichiu a Mitropoliei de Iași» unde ținea sama Țiganilor Mitropoliei³.

La acea dată, unul din Țigani purtându-se necuviincios cu Dragomanul Grigore Boțan dela Consulatul Prusienesc, acesta a reclamat poliției cazul și Mitropolitul Veniamin Costachi, care nu i-a

¹ În adevăr, între subscriitorii din fruntea listei figurează: întâi ea, Agafia cu 7000 lei, al doilea Arhimandritul Nicon Mironescu cu 3000 lei și al treilea, el Arhimandritul Veniamin Velișcu cu 1000 lei, apoi Ioan și Maria Sorocianu cu 1000 lei etc. *Rev. Mold.*, 3, p. 17.

² Rămâi adânc impresionat de-o așa dragoste frățească: Amfilohi depusese o râvnă atât de mare pentru educația și sprijinirea fratelui său nevrâstnic încât și-a lăsat și eparhia timp de trei ani, spre a fi lângă dânsul în Italia; iar Veniamin, drept recunoștință, i-a zidit biserică pe mormântul său și i-a înfrumusețat sălașul de veci cu lespede pe care să steie scris «moartea biruște pre coroană, pre mitră și pre toate ale omului».

³ *Istoria Mitropoliei Moldovei* de C. Erbiceanu, p. 460 și 463—464.

¹ În *Revista Moldovei* Nr. 3, pp. 16—17, an. 1926, Botoșani. Acesta este documentul la care am făcut aluzie când am început capitolul II.

putut răspunde imediat, «fiindcă Preacuvioșia Sa Arhimandritul Veniamin carele a trebuit a răspunde la cele coprinse în scrisoare a avut neaparată trebuință într'aceiași zi a porni la mănăstirea sa pentru osebite pricini, unde a zăbovit până la 12 a aceștia, a urmat întârzierea»¹.

Iată cum se completează izvoarele și ne lămuresc apoi tocmai ceea ce ne interesează. «Dichiul Veniamin Arhimandritul» era, deci, același cu «Arhimandritul Veniamin Velișcu din 1838 Iunie 1» către care se trimisese ordinul No. 691 din 3 Mai.

Al treilea. Tot din documentul dela 3 Mai 1838, vedem clar că zugraful nostru «Irodiaconul Veniamin 1785» — era Arhimandrit în 1838 și-i zicea «Prea Cuviosul Arhimandrit Veniamin Velișcu igumenul Mănăstirii Zagaviei». Deci vița și neamul din care se coboară «Veniamin irodiacon zugraf 1785 Iulie 25» precum și «Amfilohi smerit episcop Hotinului» 1767—1780 este Velișcu².

În lipsă de alte colecțiuni de documente, cercețând *Istoria Mitropoliei Moldovei* de C. Erbiceanu, am găsit la pag. 37, că la anul 1760 August în 28, exista un «proin protopop Velișcu la biserica cea albă din Iași, unde este hramul Nașterea (Sf. Ioan Botezătorul) Domnului și Mântuitorului nostru Isus Christos»³.

La 1760 zugraful Veniamin avea cam 10-11 ani, iar fratele său Amfilohi cam 33—35. Precis n'am avut de unde afla⁴.

Se prea poate, deci, ca «proin protopopul Velișcu» să nu fi trăit mai mult, așa că fratele mai mic a rămas complet în grija celui mai mare. Cum între ei era diferență de peste douăzeci de ani vârstă, ușor se explică interesul depus de fratele «matur» pentru cel încă «nevârstnic» pe care în 1768 Ianuarie 10, îl găsim «acum cinci ani» dat la învățătura zugrăviei la Vartholomei — având cam 17 ani — și intervine cu rugămintea știută.

Dar ceea ce interesează mai mult și încă mult de tot, este constatarea faptului că el — Zugraful Veniamin — «Velișcu» este de origină român; născut în orașul Iași din părinți români; viță de cleric distins cu rangul de «Protopop» — slujitor al altarului «Sfintei Mitropolii!». Cine a știut, sau măcar presupus lucrul acesta?!... Cine a știut că el este fratele Episcopului Amfilohie?!⁵.

1. Se va ști pe viitor, că acești doi frați — Amfilohi episcopul Hotinului (1767—1780 și Veniamin irodiaconul zugraf, 1785, ajuns Arhimandrit și egumen mănăstirii Zagaviei în 1838 — erau fiii proin protopopului Velișcu din 1760 dela Mitropolia din Iași. Se va ști că sunt leșeni, născuți și crescuți în Iași.

¹ Adică la Zagavia cu ocazia sfințirii — căci inscripția dă data de 31 Mai 1830, cum știm — și acolo a zăbovit până la 12 Iunie.

² De aici înainte se ușurează mult cercetarea datelor dorite.

³ Adică biserica pe locul căreia s'a ridicat mai târziu mănăstirea catedrală a lui Veniamin Costachi, care este actualmente Mitropolia din Iași.

⁴ Aproximația vârstei lui Amfilohi am făcut-o în raport cu vârsta canonică cerută pentru Arhierie; iar pentru Veniamin, care la 1763 era dat în Rusia la zugrăvie, i-am dat 12—13 ani.

⁵ Despre Amfilohi în anul 1932 atâta se știa: Că este singurul episcop român, cunoscut sub numele de Hotinul. Obârșia și viața lui nu ne este cunoscută. D-l Iorga îl soco-

2. Se va ști că începutul culturii trebuie să și-l fi făcut în Iași.

3. Că studiile imediat superioare — cel puțin Veniamin și le-a continuat la Chiev.

4. Că — cel puțin Veniamin — și-a făcut studii de perfecționare în Italia.

5. Că fratele «Zugraf» și-a îmbogățit cultura de specialitate făcând și școala de pictură bizantină dela Sfântul Munte al Atonului.

6. Că fratele mai mare a ajuns Episcop Hotinului și mare cărturar al timpului său; iar cel mai mic, deși numai Arhimandrit, igumen și dichiu mitropolitan dar a fost — sui generis — poate unicul exemplar, unica figură din veacul al XVIII-lea, unicul om din clerul monahal cu o cultură atât de vastă în specialitatea sa: care să cunoască desăvârșit în toate amănunțimile, cele ale artei picturale și arhitectonice de pe atunci.

7. Că datorită smereniei cinului din care a făcut parte cum și vitregiei timpurilor în care a trăit, el, omul cu atâtea școli a rămas în umbră, dat uitării, ignorat de autorii de manuale didactice-științifice atâtea vreme.

8. Că el este pionul care a introdus în iconografia modernă școala decorativă italiană.

Iată-l adus la lumină, pus în discuție și recomandat tuturor: El este inițiatorul introducerii picturii italiene la noi.

Doritorii cari dispun de timp și au posibilitatea de a cerceta pretutindeni, vor da, de sigur, de mulțime de alte documente, din care vor putea culege date cu mult mai complete și vor putea broda o biografie și un studiu precum merită un asemenea autor.

Se va mai ști, în fine, că pictura ctitoriei Moveștilor din Burdujeni, nu este o pictură a unui mângăitor de rând, ci primul fruct al celui mai mare cunoscător pe care l-au avut, în veacul al XVIII-lea, Românii moldoveni — clerul monahal. Locul, ce trebuie să-l ocupe această figură distinsă, nu-l pot fixa eu. Eu, cel mult, pot face un apel călduros către toți onorații domni, cari se ocupă cu probleme de felul acesteia, să aibă în cercetare cu o deosebită atenție toate lucrările picturale și arhitectonice dintre anii 1780 și 1840, spre a se vedea «de care dintre ele se leagă numele lui

teste probabil «Putnean» ceea ce nu este exclus, știute fiind vechile legături între Hotin și episcopia Rădăuților. Alții îl cred «moldovean» poate chiar din Basarabia. Vezi *Biserica Ortodoxă Română* pe Septemvrie 1932, p. 577.

Iată deslegarea tuturor nedumeririlor și întrebărilor puse asupra cauzei pentru care Amfilohi, când s'a retras, prin 1780, dela Hotin, a venit la Iașul său scump: Era leșan! Venea la rudele și cunoscuții săi... venea ca la el acasă, și... poate chiar la el acasă. S'a stabilit la Zagavia — loc liniștit — unde mai era și fratele său cu metania și unde se putea ocupa în liniște cu științele, care-i plăceau foarte mult, și, ca Român cu dragoste de tot ce este românesc, să lucreze cărțile și traducerele atât de necesare școlilor.

Iată și deslegarea misterului cu sprijinul ce li se dădea amândurora din partea tuturor Mitropoliilor — începând cu Gavriil Calimachi, continuând cu Iacob Stamati și isprăvind cu marele Veniamin Costachi: căci tatăl lor fusese om cu vază, protopop al Mitropoliei pe timpul marelui naționalist «Mitropolitul Iacob I Putneanul» care la 1752 a adunat Sinod și a hotărât cu blăstăm să nu se mai facă Mitropolit grec în Moldova. Vezi *Istoria Mitropoliei Moldovei* de C. Erbiceanu, p. LIX.

Veniamin Velișcu» — fie că poartă semnătura numelui său, fie că nu o poartă. Al doilea, aș dori ca să se găsească persoane care să copieze în color, sau măcar în fotografie, întreg tezaurul operilor sale, parte cu parte și-n ansamblul lor și apoi să-l editeze în volum așa precum fac alte națiuni pentru oamenii lor. Aceasta cu atât mai mult, cu cât se răspândise odată părerea că arta noastră este lucrată toată de artiști streini și că Românul nu-și are propriile sale valori decât cu începere din veacul al XIX-lea încoace.

Oare cine făcea aceasta? și când? Iar în Istoria artelor: pomeni-i-se-va măcar numele și această primă operă a sa dela Burdujeni? ¹.

ANEXĂ

Copie de pe comunicarea făcută profesorului Nicolae Iorga la Vălenii-de-Munte în Septemvrie 1934.

« Irodiaconul Veniamin Zugraf 1785 »

Precizări documentate

1. El trăia încă pela anul 1838 Iulie 1.

Dovadă este că a făcut la această dată planul bisericii celei mari din Mănăstirea Agafton de lângă Botoșani. Dar la 1838 îi zicea « Prea Cuviosul Arhimandrit Veniamin Velișcu igumenul Mănăstirii Zagaviei ». El fusese cerut Mitropolitului Veniamin Costachi de stareța Agafia Curt, care motivată prin aceea că era originară din Burdujeni (familia Curt de aici era rudă apropiată) îi cunoștea calitățile de când cu restaurarea Mănăstirii Burdujeni. Îl mai cunoștea și din alte lucrări ale sale precum chiar biserica de piatră a Mănăstirii Zagavia făcută în 1830 (A se vedea Ordinul Nr. 691 din 3 Mai 1838, dat din Iași de Mitr. Veniamin Cost. publicat în *Revista Moldovei* (Botoșani) an. 1926, Nr. 3, pp. 16—17).

2. Pronumele său, deci, era Velișcu — sau Velișco.

Dovadă aceeași adresă a Mitropolitului Veniamin Costachi din 3 Mai 1838 cu Nr. 691.

3. Era « fratele trupesc » a lui Amfilohi Hotiniul » episcopul Hotinului (1767—1780).

Dovadă, cele din Revista Sfântului Sinod Biserica Ortodoxă pe Septemvrie 1932, pp. 579—580. Deci Episcopul Amfilohi era și cel cu numele Velișcu.

4. Tatăl ambilor frați este « Sfinția Sa părintele Velișco (la 1760 August 28) proin protopop, dela Sfânta biserică cea albă din Iași, unde este hramul Nașterii (Sf. Ioan Botezătorul) Domnului Dumnezeu și Mântuitorului Nostru Iisus Christos ».

Vezi Ist. Mitr. Mold. de C. Erbiceanu, 1888, p. 27. Doc. XXIV.

5. Deci atât Amfilohi cât și Veniamin sunt născuți în orașul Iași.

¹ În prezent, biserica din Burdujeni e gata să-și înceapă reparațiunile externe și interne. Momentul este cel mai nimerit pentru studierea și fotografierea propusă.

Prin aceasta se curmă orice controversă istorică asupra originii obscure a Episcopului Amfilohi Hotiniul (1767—1780).

6. « Veniamin irodiacon zugraf 1785 » a fost dus la școala mănăstirii Pecersca în anul 1763 la zugraful Vartholomei.

Dovadă. *Rev. Bis. Ort. Română*, p. 580. (Emit părerea să fi avut 12—13 ani. deci în acest caz s'ar fi născut pela 1750—1751; iar la 1838 era aproape de 88 ani. Când a murit nu se știe exact). Acolo în Rusia a învățat el pictura în genul rusesc.

7. Reintors în țară, acum fratele său era Episcop de Hotin.

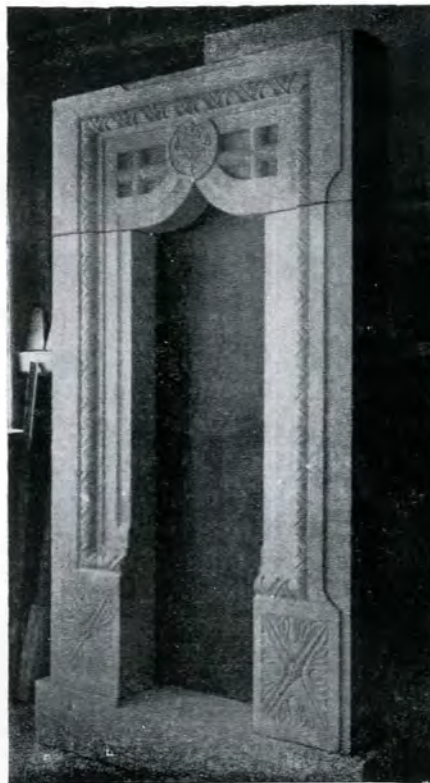


Fig. 1. — Cadru de fereastră pentru biserica din Burdujeni.

Dovadă. *Biser. Ortod. Rom.* l. c., p. 577. Amfilohi fusese « cinstit cu darul arhieresc, cu voia și știrea Patriarhului Țarigradului, prin mâinile a trei sfinți arhieriei, câteși trei Mitropoliți: Anania al Sevastiei (cel care s'a stabilit la Burdujeni îndată după răpirea Bucovinei (1774—1775) și a restaurat biserica Mănăstirii lui Teodor Movilă Postelnicul la 1780-1785), Partenie al Dristorului și Daniil al Brăilei » (*Biser. Ort. Rom.*, idem.). Ușor, deci se explică angajarea lui « Veniamin irodiacon în 1783—1785 zugraf » pentru efectuarea lucrărilor de restaurare, mai cu seamă că era la această dată maestru deplin format în studiile arhitectonice și picturale — avea 35 de ani etate.

8. El a însoțit pe fratele său în Italia, sau mai bine zis Amfilohi pe dânsul între anii 1769—1772 (*Biser. Ortod. Rom.*, p. 581) unde a studiat pictura italiană și arhitectura.

9. A stat un timp la Zagavia, apoi prin Anania al Sevastiei și Gavriil Calimachi a mers la Sfântul

Munte Atos, unde a studiat atât stilul bizantin cât și cel neo-grec.

10. La Burdujeni și-a sintetizat și immortalizat el, prin opera sa, aproape totul cât învățase. Aici a executat:

catapeteasma, icoanele catapetesmei, ușile laterale din catapeteasmă și cele două icoane din biserică.

Afară de aceasta, tot el — Irodiaconul Veniamin — a dat planul de restaurare și prefacere a

« Palatului Movileștilor » în « Palatul stăreției », palat, care a ars, precum se știe, dar totuși datorită Iconomului Ioan Popovici, avem planul acestui palat pe care îl locuia în anul 1904, fiindcă ținea loc de casă parohială (și pe care l-ați găsit zugrăvind atunci când, în anul 1904, ați vizitat pentru prima oară biserica din Burdujeni.

Dovadă. *Sate și Mănăstiri* de N. Iorga, p. 16, ed. II.

R É S U M É F R A N Ç A I S

VICTOR BRĂTULESCU, *Le chateau de Hârșova, l'antique Carsium* (v. p. 24).

— *Églises du district de Prahova.*

— *Église de Vadu-Săpat, fondée au commencement du XIX-e siècle.* Intéressantes sculptures et icônes.

— *Églises de Drăgănești.* Inscriptions de fondation du XIX-e et du XVII-e siècles.

— *Églises de Gherghița fondées au XVII-e et XVIII-e siècles.*

— *Église de Ceptura.* Notice sur le tremblement de terre de 1838.

D. TUDOR, *Castra Daciae Inferioris II.* Résumé en italien.

Pr. I. POPOVICI, *Un peintre roumain inconnu au XVIII-e siècle (1750—1838).* Il s'agit d'un moine peintre, l'archimandrite Benjamin, l'igoumene du couvent de Zagavia, frère de l'Evêque Amfilochius de Hotin.